

ZRINKA BOROVIČKI

MARTINA POLJAK

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

**Zamrznuti Balkan
– Narativanje traume ili
traumatiziranje
narativa u suvremenome
književnom diskurzu?¹**

Na primjerima dvaju suvremenih austrijskih romana – *Das Handwerk des Tötens* (*Zanat ubijanja*) Norberta Gstreina i *Die gefrorene Zeit* (*Zamrznuto vrijeme*) Anne Kim – literarna prorada stereotipa o Balkanu služi kao polazna točka za promišljanje odnosa narativa i identiteta u relaciji prema individualnoj i kolektivnoj traumi. Pritom se povijesne traume upisane u tome stereotipu smatraju u pojačanoj mjeri konstitutivnima za kolektivne i individualne identitete toga imaginarnog prostora. Osobna kao i kolektivna trauma konvergiraju, dovodeći Balkan u stanje zamrzivanja što u individualnome pokušaju narativiranja traume rezultira traumatiziranjem samoga narativa. Iz analize navedenih romana proizlazi izrazito problematičan odnos narativiranja subjekta u odnosu na traumatičnu individualnu i kolektivnu povijest za koju se inkorporacija traume na rubu narativnih struktura smatra nužnim za proradu traume i konfrontaciju s vlastitom poviješću.

Ključne riječi: identitet, narativ, stereotip, subjekt, trauma.

Uvod (Zrinka Borovečki, Martina Poljak)

Pojam Balkana i njegova prisutnost u zapadnoeuropskome književnom diskurzu gotovo sve do kraja 20. stoljeća služe skoro isključivo dijalektičkoj apostrofizaciji primitivnoga, orijentalnog, ratobornog Drugog. Stereotipizacije koje se infiltriraju u autonaraciju, djelomično iz povijesnoga, a djelomično iz književnoga diskurza te tako doprinose konstrukciji identiteta, iz imagološke perspektive i perspektive raznih socijalnih teorija identiteta, same su po sebi konstitutivne za identitet i ne mogu se odstraniti iz narativa nekoga kolektiva, odnosno njegova pojedinca. U suvremenoj književnosti njemačkoga govornog područja iznova se poseže za tim stereotipizacijama i narativizacijama strane kolektivne presude i podvrgava ih se književnoj proradi, koja si s jedne strane postavlja pitanje o dinamici konstrukcije Balkana, a s druge strane postavlja tu konstrukciju u svezu s traumom i s (ne)mogućnošću njezine narativizacije.

Cilj rada može se definirati na sljedeći način: na primjeru dvaju austrijskih romana novijega datuma, *Das Handwerk des Tötens* (*Zanat ubijanja*, 2003) Norberta Gstreina i *Die gefrorene Zeit* (*Zamrznuto vrijeme*, 2008) Anne Kim, s jedne strane uspostaviti odnos između auto- i heterostereotipa i s druge strane dovesti ga u vezu

1 Ovaj rad izrađen je na Odsjeku za germanistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom dr. sc. Milke Car Prijić, doc. te je nagrađen Rektorovom nagradom za akademsku godinu 2011/2012. Rad je napisan na njemačkome jeziku, dok je ovaj tekst prijevod izvornika te je ujedno i skraćen. S njemačkog prevele Zrinka Borovečki i Martina Poljak.

s identitetom kao naracijom te pitati uolikoj mjeri narativ o Balkanu sudjeluje u narativnome identitetu pojedinca te koje posljedice on ima za toga pojedinca. U prvome redu govorit će se o temeljnim teoretskim postulatima narativne filozofije Paula Ricoeura koju će se povezati sa stereotipom kao dodijeljenim/nametnutim/ponuđenim kulturnim narativom. Nakon toga predstaviti će se aktualna debata o Balkanu i mehanizmi diskurziviranja njegove konstrukcije, koji na primjeru analize stereotipa u djelu *Das Handwerk des Tötens* Norberta Gstreina služe kao polazišna točka za teorijsku prorađu odnosa između stereotipa i narativa. Potom će se pomoću romana Anne Kim *Die geflorene Zeit* analizirati izrazito osjetljiva međuovisnost identiteta i naracije s jedne strane te naracije i traume s druge strane.

Suvremeni pojam Balkana geokulturni je odnosno geopolitički termin koji u svojoj koherenciji predstavlja navodno neprodrivi konstrukt i u svojoj tobožnjoj istovjetnosti pokazuje snažnu *prepoznatljivost*. Taj je pojam pronalazak novijega datuma², sklop fikcije i faksije, pri čemu se fikcionalni potencijal njegova određenja i time nastala fikcija samo upisuju u prostor i sukonstruiraju ga te ga time i učvršćuju. U percepciji tematskoga kompleksa Balkana dijalektički odnos auto- i heterostereotipa ostavlja otvorenim pitanje o dominaciji, o subjektu te konstrukcije. Prema Saidu, Balkan je konstrukcija Zapada.³ U teorijskim promišljanjima može se pitati uolikoj mjeri je Balkan jednostrana konstrukcija ili uolikoj se mjeri u tome konstrukcijskome odnosu postavlja ravnoteža. I nadalje, ostaje otvoreno, je li to balansiranje više traumatskoga podrijetla i je li se istovjetnost, identitet Balkana uvijek iznova perpetuirati zbog traumatizacije.

Prema teoriji narativnoga Balkan se može čitati i kao kulturno konstruirani narativ, kao narativni (kolektivni) identitet⁴, koji se u nizu mogućih kulturnih smislonih kracija medijalno infiltrira u individualni identitet njegovih stanovnika i formira njihove priče, njihovu (pri)povijest, odnosno postaje njihov supripovjedač. Kulturno raspoloživi narativ može se identitarno-teorijski shvatiti kao stereotip. Narativna teorija Paula Ricoeura pritom postulira da se u pripovijedanju subjekta (ovdje se Balkan smatra kolektivnim subjektom) nalaze i pripovijedanja drugih, kao dio vlastitoga narativnog identiteta uvijek se dakle pripovijeda o Drugome, tj. u odnosu prema njemu učvršćuje se vlastita pozicija.⁵ U širemu smislu pripovijedačka i identitarno-teorijska konstrukcija priče bez Drugoga nije moguća, u tome smislu ne radi se o čistoj samonaraciji⁶; ne radi se o pričama koje pojedinac sam pripovijeda i koje sudjeluju u konstrukciji identiteta, već se radi i o pričama koje drugi o njemu pripovijedaju.⁷ Drugo

² Maria Todorova, „Der Balkan als Analysekatgorie: Grenzen, Raum, Zeit“, u: *Geschichte und Gesellschaft* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002), 2.

³ Maria, Todorova, *Imaginarni Balkan* (Beograd: Biblioteka XX. vek, 1999), 39.

⁴ Paul Ricoeur, „Narrative Identity“, u: *Philosophy Today* 35 (Spring 1991), 73–81.

⁵ Maureen Whitebrook, *Identity, Narrative and Politics* (London and New York: Routledge, 2001), 23. ⁶ Ibid. ⁷ Ibid.

pritom može biti s jedne strane povijest, odnosno sama historija, a s druge strane vlastita povijest – kao nešto što se priča ili prešućuje, nešto čemu se pripovijedanjem približavamo ili nešto što nepripovijedanjem izbjegavamo. Povijest sama, kao nadređeni narativ jedne *imagined community*⁸ koja stvara bazu simboličke društvene egzistencije, jest za balkanski narativ od presudnoga značenja, zato što se ona i kroz stereotip indirektno inkorporira u individualnu povijest. Historijska dimenzija identiteta s jedne strane predstavlja istovremeno transcendentelni aspekt koji nadilazi pojedinačni život i s druge strane nameće traumom upisanom u historijski narativ individui teret povijesti na granici jezika. Ta traumatizirana historija, čini se, konstituira balkanski identitet; iz toga razloga su, u socijalno-konstruktivističkome argumentacijskom gestusu u rekonstrukciji pojma Balkana i njegove povijesti, sadržani i sama povijest toga teritorija i njegova identiteta.

Jugoistočna Europa jedna je od velikih povijesnih regija Europe. Raznolikost i oprečnost obilježile su njezinu bit, a isto tako i slike o njoj u drugim dijelovima Europe, a osobito na Zapadu.⁹ Često se pritom previđa, da je upravo jugoistok kontinenta bio kolijevka civilizacije. Sam Balkan dobiva pejorativni prizvuk, a sve što mu se pripisuje zvuči kao kolektivna presuda: krizna regija, bačva baruta, dvorište Europe.¹⁰ Britanska spisateljica Agatha Christie, kraljica kriminalističkoga romana, kratko je i jasno 1925. napisala ponešto o ignoranciji. Mjesto radnje: izmišljena zemlja „Herzoslovakia“. A njen lakonski opis: „It's one of the Balkan states... Principal rivers, unknown. Principal mountains, also unknown, but fairly numerous. Capital, Ekarest. Population, chiefly brigands. Hobby, assassinating kings and having revolutions.“¹¹ Potkraj 20. stoljeća govori se o Balkanu kao da postoji oduvijek. Dvjesto godina prije toga taj pojam još ni ne postoji. Osmanlije ne vladaju Balkanom nego *Rumelijom*, nekadašnjim *rimskim* zemljama koje su osvojili od Bizantinaca. Zapadnjacima kojima su poznati klasični regionalni pojmovi kao Makedonija, Epir, Dacija i Mezija izraz Balkan malo toga znači.¹²

Balkan je izvorno ime planinskoga lanca (antički *Haemus*), kojim se prolazi putem iz središnje Europe do Konstantinopola. Tek potkraj 19. stoljeća javlja se interes za istraživanjem toga područja. Tijekom 18. i 19. stoljeća izraz *europska Turska* omiljena je geografska kovanica. No 1880-ih dani su *europskoj Turskoj* odbrojeni. Države koje je naslijeđuju – Grčka, Bugarska, Srbija, Rumunjska i Crna Gora – pojavljuju se tijekom devetnaestoga stoljeća kao kandidati koji će podijeliti što je preostalo.¹³

⁸ Benedict Anderson, *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1991).

⁹ Magarditsch Hatschikjan, „Was macht Südeuropa aus?“, u: *Südeuropa. Gesellschaft, Politik, Wirtschaft, Kultur. Ein Handbuch*, ur. Magarditsch Hatschikjan – Stefan Troebst (München: Verlag C. H. Beck, 1999), 1. ¹⁰ Ibid. ¹¹ Holm Sundhaussen, „Europa balcanica. Der Balkan als historischer Raum Europas“, u: *Geschichte und Gesellschaft* 25 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999), 627.

¹² Mark Mazower, *Balkan: kratka povijest* (Zagreb: Srednja Europa, 2003), 3.

¹³ Ibid, 5.

Već tada zapadni putnici, novinari i propagandisti hrle u to područje i populariziraju novu, širu uporabu pojma Balkan. Od samoga početka Balkan je više od geografskoga pojma (geografski ne postoji konvencija o tome što spada u pojam Balkana međutim kod većine autora radi se o Grčkoj, Bugarskoj, Makedoniji, Turskoj, Bugarskoj, Albaniji te o pojedinim dijelovima bivše Jugoslavije).¹⁴ Taj je izraz, za razliku od onih koji mu prethode, nabijen negativnim konotacijama – nasiljem, grubošću, primitivizmom – do te mjere da je teško naći usporedivoga.¹⁵ Da intelektualna povijest zapadnih stereotipa o Balkanu nije duža od stotinu godina, teško bismo objasnili utjecaj koji još i danas ima na nas. Sam izraz, iako novijega datuma, temelji se na drugim primislima koje sežu znatno dublje u zapadnu misao. Jedna je od njih napetost između katolicizma i pravoslavnoga kršćanstva, no svakako je još važniji od toga duboki procijep međusobnoga neshvaćanja što leži između kršćanskoga i islamskoga svijeta.¹⁶ I dok s jedne strane politički i gospodarski razvoj Europi donose svjetovnost koja je unificirala elitnu kulturu i političko-vjersku hijerarhiju, ustroj Osmanskoga Carstva na čijim se temeljima kasnije razvija i Balkan bio se pokazao sasvim staromodnim i tu već leži početak stereotipizacije Balkana.

Nelagodno međuprožimanje Europe i Azije, Zapada i Istoka nalazi se u većini suvremenih opisa Balkana. Europu se gleda kao uljudbenu snagu, koplje koje se zabija u pasivnu orijentalnu materiju. Putnici obično komentiraju znakove *europskoga* života kao što su kuće sa staklom na prozorima, pribor za jelo, kabarei ili hoteli s biljarom. Balkanski se gradovi obično opisuju kao da imaju europsku fasadu iza koje se krije orijentalna – u značenju pitoreskna, ali prljava, vonjava, drvena i kaotična stvarnost.¹⁷ Željeznice su europske, vagoni nisu; tehnologija je definitivno europska, ali vjerski obredi nisu. Društveno se tkivo gotovo uvijek dijeli na modernu vanjštinu i tradicionalni sadržaj. Orijentalna zbilja – moć vjere, pretežitost agrarnoga siromaštva – smatraju se pojavama koje se stoljećima nisu promijenile.¹⁸

Tijekom 1990-ih ratovi na području bivše Jugoslavije Balkan smještaju ponovno na zemljovid Europe i pobuđuju strahotna sjećanja na Prvi svjetski rat. Dok se ostatak kontinenta rva s masovnim useljnjima, novim regionalnim razlikama i onime što se često eufemistički naziva *multikulturalnim društvima*, izgleda da se jugoistočna Europa okreće nekadašnjoj povijesnoj logici ratova za teritorij i etničku homogenizaciju.¹⁹

Pojam Balkana našao se u posebnome žarištu oko 2000. godine kad su austrijski povjesničar Holm Sundhausen i bugarska povjesničarka Maria Todorova debatirali o stereotipizaciji ovoga imaginarnog prostora. Posrijedi je rasprava o diskurzu o Balkanu, tj. o posebnome znanstvenom diskurzu, koji dosljedno teži rješenjima i dekonstrukciji toga stereotipa.²⁰ Prema Todorovoj balkanizam se može gledati kao

¹⁴ Ibid, 7. ¹⁵ Ibid, 6. ¹⁶ Ibid, 8. ¹⁷ Ibid, 12. ¹⁸ Ibid, 12. ¹⁹ Ibid, 153.

jedan od najtvrdokornijih „skripata“, „frames“ ili „mentalnih mapa“ u kojima se pre-rađuju i reprezentiraju informacije o Balkanu.²¹ Upravo naslov njezina djela (*Imaginarni Balkan*) postavlja primijenjenu metodu u eksplicitnu tradiciju: razumije se kao specificiranje djela Larryja Wolffa, *Inventing Eastern Europe*, koje je 1996. poput bombe odjeknulo među povjesničarima koji se bave istočnom Europom.²² I Wolff, a i Todorova pritom se naslanjaju na djelo Edwarda Saida, *Orientalism*. Svima trima pritom je zajednička metoda analize diskurza po uzoru na Michela Foucaulta, pri čemu Todorova kontrira Saidu, koji tvrdi da je Balkan konstrukt Zapada, dok za nju Balkan predstavlja konstrukt svih, pa i samih Balkanaca.²³ Todorovoj u članku *Der Balkan als historischer Raum Europas*, uzvraća povjesničar Holm Sundhaussen, koji tvrdi da negativna slika o Balkanu ima svoju jasnu povijest, koja počinje ubojstvom srpskoga kralja Aleksandra Obrenovića 1903, preko aneksijske krize 1908, balkanskih ratova 1912/1913. i konačno atentat na nasljednika austro-ugarskoga trona, Franza Ferdinanda. Komentirajući neznanje o Balkanu i Sundhaussen, kao uostalom i Todorova, posežu za ranije citiranim romanom Agathe Christie, *The Secret of Chimneys*.²⁵

Sundhaussen zapravo koristi argumentaciju Todorove kako bi nastavio diskusiju i potvrdio svoju tezu. Odlučujuće pitanje u njegovu članku jest sljedeće: da li je Balkan samo pristrana izmišljotina Europljana i Zapada koja bi trebala poslužiti vlastitoj apoteozii? Ili postoje li izvan afektivnih stereotipa osobine koje omogućuju da se Balkan razumije kao prostor *sui generis*?²⁶ Tu Sundhaussen pokušava odvojiti kategoriju diskurza, tj. fikcije od kategorije realnosti, tj. prostora *sui generis*. Pritom nabraja osobine koje bi potvrdile to odvajanje: 1. nestabilnost i omjer naseljavanja i nepregledna etnička situacija, 2. gubitak i kasna recepcija antičkog naslijeđa, 3. bizantsko-ortodoksno naslijeđe, 4. osmansko-islamsko naslijeđe, 5. zaostalost u novome vijeku, 6. kasni nastanak nacije i nacionalne države, 7. mentaliteti i mitovi, 8. lopta velikih sila.²⁷ Tako Sundhaussen pretpostavlja da je pronašao empirijski fundirani skup semantički nejednakih osobina, koji Balkanu „daju nepromjenjivi, fascinantni i strašan profil“.²⁸ Upravo u ovim stereotipima ogleda se pojam Balkana koji njemačka književnost u najnovije vrijeme donosi na svjetlo dana. No kako bismo se upustili u

20 Boris Previšić-Mongelli, „Literarische Aus- und Eingrenzung des Balkans: Interkulturalität zwischen vermeintlicher Faktizität und Diskursivität“, u: *Interkulturalität zwischen Provokation und Usurpation*, ur. Mein, Georg (München: Fink, 2009), 218. **21** Maria Todorova, „Der Balkan als Analysekategorie: Grenzen, Raum, Zeit“, u: *Geschichte und Gesellschaft* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002), 2. **22** Boris Previšić-Mongelli, „Literarische Aus- und Eingrenzung des Balkans: Interkulturalität zwischen vermeintlicher Faktizität und Diskursivität“, u: *Interkulturalität zwischen Provokation und Usurpation*, ur. Mein, Georg (München: Fink, 2009), 218.

23 *Ibid.*, 219. **24** Holm Sundhaussen, „Der Balkan: Ein Plädoyer für Differenz“, u: *Geschichte und Gesellschaft* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002), 2, 626. Boris Previšić-Mongelli, „Literarische Aus- und Eingrenzung des Balkans: Interkulturalität zwischen vermeintlicher Faktizität und Diskursivität“, u: *Interkulturalität zwischen Provokation und Usurpation*, ur. Mein, Georg (München: Fink, 2009), 220.

25 *Ibid.*, 627. *Ibid.*, 220. **26** Tekst u izvorniku glasi: „Ist der Balkan also nur eine voreingenommene, der eigenen Apotheose dienende Erfindung der „Europäer“ und des Westens, eine bloße Fiktion? Oder gibt es jenseits der affektiven Stereotypen Merkmale, die es erlauben, den Balkan als Raum *sui generis* zu verstehen?“. Holm Sundhaussen, „Der Balkan: Ein Plädoyer für Differenz“, u: *Geschichte und Gesellschaft* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002), 628. **27** *Ibid.*, 638–651. **28** *Ibid.*, 651.

imagološku analizu stereotipa potrebno je spomenuti još nekoliko teorijskih postavki.

Stereotip je pojam koji se upotrebljava interdisciplinarno. Nailazimo na njega u psihologiji, sociologiji, pedagogiji i lingvistici. Općeprihvaćena definicija toga pojma ne postoji. Govori se o polju riječi – stereotip, prototip, predrasuda, kliše, shema, *frame*. U okviru semantike govori se o mentalnim slikama i mentalnim mapama koje omeđuju naše mišljenje. Tim čvrsto ukorijenjenim mentalnim mapama pripadaju i stereotipi. Alma Kalinski zaključuje na sljedeći način u svojoj analizi Gstreinova romana: „Shematizirane, šablonizirane, poopćavajuće, slike koje počivaju na predrasudama i tipizirajućoj logici, u svakodnevnoj komunikaciji služe kao pomoć pri spoznaji i orijentacija vlastitog djelovanja.“²⁹ Razlikujemo dvije vrste stereotipa: auto- i heterostereotype. Autostereotipi su slike koje pojedinac ima o vlastitoj kulturi ili kako percipira kulturnu stranost svoje kulture. Heterostereotipi su slike o stranim kulturama.³⁰ Te dvije vrste stereotipa najčešće nastupaju zajedno. Pojam uvodi Walter Lipmann 1922. godine u književnost. Njegovo djelo *Die öffentliche Meinung (Javno mnijenje)*³¹ predstavlja prekretnicu u istraživanju stereotipa. Neka obilježja stereotipa možemo ipak lako definirati: predmet stereotipa određene su grupe ljudi, stereotipi se uče odgojem, emotivno su pozitivno ili negativno nabijeni, stereotipne predodžbe o drugim nacijama usko su povezane sa samopredodžbom o vlastitoj naciji; stereotype možemo lagano verbalizirati. Danas stereotipi nadilaze granice interdisciplinarnosti, odnosno književnost je postala privilegirano mjesto njihova iskazivanja.

Metoda i očekivani ishodi

U radu će se najprije na temelju analize diskurza rasvijetliti pojam Balkana kao i njegova konstrukcija kroz povijest. Nadalje će se Saidova teza o konstrukciji pojma Balkan isključivo od strane Zapada nadovezati na debate povjesničara Wolffa, Todorove i Sundhaussena te se modificirati kroz najnovije spoznaje o istraživanju stereotipa i identiteta te nacrtati analize suvremenoga pojma Balkan u književnosti. U pogledu (književne) percepcije Balkana i njegova diskurzivno produciranoga značenja ponajprije će se koristiti metode znanstvene discipline imagologije. Pritom se će hetero- i autopredodžbe sažeti kao diskurzivne tvorevine; pristupi imagologije dovest će nas

²⁹ Anna Kalinski, „Zwischen Europa und Balkan“, u: *Gedächtnis-Identität-Differenz: zur kulturellen Konstruktion des südosteuropäischen Raumes und ihrem deutschsprachigen Kontext: Beiträge des gleichnamigen Symposiums in Lovran/Kroatien, 4-7. Oktober 2007*, ur. Wolfgang Müller-Funk – Marijan Bobinac (Tübingen, Basel: Peter Lang, 2008). Prijevod Z. B.

³⁰ *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, ur. Dubravka Oraić-Tolić – Ernő Kulcsár Szabó (Zagreb: FF Press, 2006).

³¹ Prijevod Z. B.

do pitanja o postanku, širenju i modifikaciji istih te nas navesti na pitanje zašto one nastaju i koji su uzroci njihova nastanka. Upravo ovdje prijeći će se granice isključivo književnoga i ući u kontekst društveno-historijskoga. Društveno-historijska dimenzija stereotipa koja fungira s jedne strane kao bitni konstituent povijesne kao i književne naracije, a s druge strane kao individualni i kolektivni narativ, povezat će se s narativnom teorijom Paula Ricouera, koja poima identitet kao samointerpretaciju. Ricouerova teorija smatra pritom subjekt hermeneutičnim. Izrazito filozofski gestus Kimina romana *Die gefrorene Zeit* legitimira upotrebu takvoga pristupa. U narativno-filozofskoj analizi njegova teorija poslužit će kao okvir za utvrđivanje granica narativa i takve teorije narativnoga u pogledu momenta traume. U razradi prikaza traume koristit će se nanovije spoznaje na polju istraživanja toga fenomena.

Predstavljene metode primijenit će se na dvama primjerima suvremene austrijske književnosti, da bi se s jedne strane pomoću Gstreina romana *Das Handwerk des Tötens* rasvijetlila aktualna percepcija Balkana, a s druge strane da bi se dovela u vezu s naracijom i identitetom u romanu *Die gefrorene Zeit* Anne Kim. Cilj je pritom utvrditi u kojoj mjeri i na koji način stereotip sudjeluje u narativizaciji i traumatizaciji subjekta (kolektivnoga, no i individualnoga).

***Das Handwerk des Tötens* Norberta Gstreina – stereotipi o Balkanu kao trivijalizacija traume? (Zrinka Borovečki)**

Kao što je već spomenuto, pojam Balkana uvijek se iznova želi *balkanizirati*, odnosno, želi mu se podmetnuti pejorativno značenje. Stoga je legitimno govoriti o traumatiziranome identitetu stanovnika Balkana. Kao što kaže Dubravka Oraić-Tolić u svojem tekstu o kulturnim stereotipima i raspadu Jugoslavije, da u postmodernim kulturnim teorijama problem identiteta ne poimlje se u hegelijanskome, već u kantovskome smislu kao konstrukcija i koncept, odnosno kao pitanje jezika i subjekta. Identitet pritom nije stvarnost, već kulturna projekcija o sebi i vlastitomu koja se utjelovila u jeziku. Tako vlastito ime služi kao metafora identiteta jedne osobe, a identitet čini dio kulture. Ti pojmovi, kulturni termini, razvijaju se između ostaloga u stereotipe i fiksiraju se u leksik.³² Zato i možemo zaključiti da u identitet spadaju i stereotipi, a ako dio identiteta čini i trauma, tada i ti stereotipi pridonose identitetu. Stereotipizacijom Balkana bavi se i austrijski pisac Norbert Gstrein u svojim romanima *Das Handwerk des Tötens* (Suhrkamp, 2005) i *Die Winter im Süden* (Suhrkamp, 2008). U ovoj analizi posebno ćemo se baviti auto- i heterostereotipima o Hrvatima i Hrvatskoj u romanu *Das Handwerk des Tötens*.

³² Dubravka Oraić-Tolić, *Männliche Moderne und weibliche Postmoderne. Geburt der virtuellen Kultur* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008), 245.

Da bismo dospjeli do interpretacije teksta, prije svega trebamo općenito analizirati stereotipe o Balkanu, kako bismo profilirali diskurzivni karakter unutar toga književnog prikaza. Nakon raspada Jugoslavije napisane su brojne knjige o bivšoj državi u kojima su često tematizirani kulturni stereotipi. U stručnoj literaturi pojavljuju se na dvije razine: kao metafore „za ilustraciju misaone konstrukcije i mogući predmet dekonstrukcije“.³³ Najistaknutijim autorima pripada prije svega Lord David Owen, koji u svojoj knjizi *Balkan-Odysee* (1995) pokušava dokazati da ljudi u Jugoslaviji uopće nisu svjesni situacije u svojoj zemlji. To bismo mogli shvatiti i kao parafrazu teze Holma Sundhaussena, u kojoj on govori o mentalitetu i mitovima Balkana – „svi Balkanci lažu“.³⁴

Postoje i drugi primjeri poput Paula Gardea, Reinharda Lauera ili Ernesta Gellnera. Na polju suvremene književnosti njemačkoga govornog područja postoje različiti primjeri stereotipizacije Balkana. Uz Gstreina treba spomenuti i Sašu Stanišića s romanom *Wie der Soldat das Grammophon repariert* (2006) u kojemu se problematizira rat u Bosni, pri čemu pokušava dekonstruirati stereotipe o Balkanu ili Jugoslaviji. Budući da u svojem romanu *Das Handwerk des Tötens* Norbert Gstrein problematizira prostor Hrvatske i tamoprisušne stereotipe, njegov roman fungira kao egzemplar pomoću kojega možemo pokazati koji auto- i heterostereotipi o Balkanu postoje i na koji način oni obilježavaju stanovništvo Balkana.

Roman *Das Handwerk des Tötens* govori o najnovijemu ratu na Balkanu (ratu u Jugoslaviji u prvoj polovini devedesetih godina). Pritom se u središtu radnje nalaze tri muškarca (novinara) i jedna žena. Oko njih se razvija priča oko koje pak perpetuiraju stalno isti momenti – rat, ljubav, smrt, Balkan. Specifikum je romana trostruka zakukuljenost i višestruko zrcaljenje: pripovjedač, čije ime ne saznajemo, piše o Paulu, koji pak piše roman o Christianu Allmayeru.

Oko priče same Gstrein pleće mrežu auto- i heterostereotipa, koji s jedne strane ističu kompleksnost veza na Balkanu, a s druge strane pokazuju pokušaj pričanja individualnih priča kroz uporabu stereotipa, prije svega glavnih likova. Gstrein počinje svoje djelo *Das Handwerk des Tötens* sljedećim rečenicama u kojima uvodi stereotipe o Balkanu:

Zvučalo je to poput stare predrasude kako Balkan valja uzimati onakvim kakav jest, tamošnje katastrofe kao prirodne danosti, za koje nijedno objašnjenje više nije dostatno i, više ne znam zašto, ali odjednom sam se sjetio kako sam se kao student s jednom prijateljicom vozio autom u Grčku. Pala mi je na pamet

³³ Ibid, 247.

³⁴ Holm Sundhaussen, „Der Balkan: Ein Plädoyer für Differenz“, u: *Geschichte und Gesellschaft* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002), 638–651.

njena nervoza, tijekom čitava puta od Rijeke do negdje iza Kotora, umjetna nervoza u kojoj je za antenu pričvrstila bijelu vrpču, kao da smo jedan od parova na medenome mjesecu koji to bjesomučno želi istaknuti, djetinjarija i trajna zabrinutost koju više nisam u stanju objasniti. Jedna mi se slika usjekla u sjećanje, slabo osvjetljena hotelska terasa, toliko mogu reći, iz treštavih zvučnika dopirala je slatkasta glazba, a mi smo bili jedini gosti, tako da nas odred konobarica, koje su u svojim medicinskim cipelama djelovale kao čuvarice u duševnoj bolnici, nije ispuštao iz vida; predodžba koja mi se poslije i dalje činila utemeljenom, iako tada gotovo nisam imao pojma kakva joj je pozadina.³⁵

Uvijek kad se posjećuje Balkan, gradi se mentalna barijera, koja teško nestaje. Balkan kao područje gdje su katastrofe u potpunosti prirodne upućuje na prvu razinu stereotipizacije. Najprije ćemo promatrati Balkan i opise krajolika, da bismo zatim mogli pozicionirati likove i njihove uloge u romanu.

Konstelacije glavnih likova čine u Gstreinovu romanu polazišnu točku bavljenja stereotipima. Dvije figure mogu biti okosnice toga, mlada hrvatska emigrantica Helena i *gospodar rata* Slavko. U opisima tih likova sažeti su već ranije spomenuti kulturni stereotipi. Isto tako, kroz njih do izražaja dolazi i Gstreinova kritika kulture i civilizacije.³⁶ Budući da je Helena žena i već se svojim spolom nalazi u podređenome položaju naspram muških likova, najprije ćemo problematizirati odnos muškaraca prema njoj.

Oko Helene, koja potječe iz Hrvatske, a odrasla je u Njemačkoj, grupiraju se muški likovi: anonimni ja-pripovjedač (pripovjedač u prvome licu), Allmayer i Paul. Stoga možemo promatrati Helenu kao objekt muške požude. Helenin prijatelj Paul želi napisati roman o svojemu prijatelju Christianu Allmayeru. Allmayer je ubijen tijekom svoje novinarske ekspedicije na Kosovu. Paul je opsjednut idejom o pisanju romana, ne zna točno što želi, zato i uključuje Helenu i imaginarnoga ja-pripovjedača u priču. Kao što Kalinski zaključuje: „Roman u nastanku ostaje do kraja romana samo zbirka materijala, koja istovremeno čini radnju romana *Das Handwerk des Tötens*“.³⁷ Kad se previše udalji od stvarnosti, Paul se slama, počinjava samoubojstvo, Helena se emancipira te počinje ljubavnu vezu s pripovjedačem. Tada pripovjedač odlučuje napisati roman o Allmayeru i dovršiti Paulov posao. Budući da Helena potječe iz Hrvatske, a Hrvatska je za Paula već Balkan, Helena predstavlja poveznicu između njegova privatnoga i poslovnoga života. Interesantno je promatrati kako Allmayer promatra

³⁵ Norbert Gstrein, *Zanat ubijanja* (Zagreb: Fraktura, 2007), 25–26.

³⁶ Anna Kalinski, „Zwischen Europa und Balkan“, u: *Gedächtnis-Identität-Differenz: zur kulturellen Konstruktion des südosteuropäischen Raumes und ihrem deutschsprachigen Kontext: Beiträge des gleichnamigen Symposiums in Lovran/Kroatien, 4-7. Oktober 2007*, ur. Wolfgang Müller-Funk – Marijan Bobinac (Tübingen, Basel: Peter Lang, 2008), 232.

³⁷ Ibid, 232.

Helenu, a kako to čine Paul i pripovjedač:

Ali upravo je to Allmayer učinio upitavši je visi li nad posteljom njenih roditelja šahovnica, crveno-bijelo karirani hrvatski grb, čim je pala prva riječ o njezinu podrijetlu, što mu je očito došlo kao naručeno jer je odmah počeo govoriti o zločinima koji su u Drugom svjetskom ratu počinjeni u njeno ime, ne prestajući s time sve dok to nije shvatila osobno i počela se bespomoćno opravdavati. Njen mu se način od početka nije sviđao, vjerojatno već zato što je bila obukla tijesnu crnu jaknicu od lakirane kože, u kojoj gotovo da se nije mogla micati, kad bi pokušala ispružiti ruku i dohvatiti čašu, zbog čega su ga njene kretnje podsjećale na nespretno pomicanje lutke. Kad je čuo da radi za jednu modnu kuću, za njega je već bila izgubljena, od tog trenutka sve što je govorio imalo je cilj stjerati je u kut, dokazati joj kako je sve u njezinu životu pogrešno, i pritom se nije zabunio u rječniku, koji mora da mu je ostao iz studentskih dana, doista je nabajao nešto o razlici između vanjskog privida i unutarnjih vrijednosti, ne primjećujući kakva je patetična figura pritom ispao. Bilo je čudo da se uopće branila, jer on ju je odbijao ma što rekla, mogla je, ne sluteći ništa, ispričati kako stanuje u Eppendorfu, a on bi joj sasvim ozbiljno odgovorio da mu je to previše građanski, da osobno preferira nešto manje plemenito, mogla ga je bocnuti laktom i prijekornim djetinjim glasom preklinjati da ne bude takav, ali joj ni to ništa nije pomoglo jer on bi povukao ruku, i naposljetku je čak više nije ni gledao.³⁸

Allmayer vidi Helenu kao balkanski objekt. Za njega je ona karikatura rata. Isti pristup prema njoj imaju i Paul i ja-pripovjedač. Helena potječe s Balkana i stoga ima balkanski mentalitet. To se može tumačiti kao balkanska trauma, kao nešto što se pokazuje traumatskim za pojedinca, a što je zapisano u narativu i identitetu. Balkan je konstitutivan za Helenin identitet. Helenin identitet je pak determiniran na više razina i od Paula i od Allmayera, a što naglašava i Kalinski. Helena je sinonim i za socijalističku Jugoslaviju i za Hrvate kao narod koji ratuje, kao i za Slavene, što je dovoljan razlog da Helenu nazovemo Balkankom. Paul drži Helenu „anđelom smrti“.³⁹ Sama Helena bori se sama sa svojim identitetom. Njezini su roditelji migrirali u Njemačku, ali su Hrvati. Stoga ona ima dva identiteta, jedan balkanski i jedan zapadnjački. Stoga njezin identitet smatramo traumatiziranim, jer nije svjesna pripada li Balkanu ili Zapadu. Kod kuće ju smatraju Njemicom, u Njemačkoj imigranticom. I to međuprostorno iskustvo traumatizira njezin identitet još od djetinjstva, pri čemu

³⁸ Norbert Gstrein, *Zanat ubijanja* (Zagreb: Fraktura, 2007), 31–32.

³⁹ Norbert Gstrein, *Das Handwerk des Tötens* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003), 172.

toj traumatizaciji pridonose stereotipi.

Sljedeću razinu stereotipizacije Helene predstavlja njezin ženski identitet. Tu činjenicu, kao i auto- i heterostereotipne predodžbe o hrvatsko-balkanskome mentalitetu, pripovjedač pokušava relativizirati. Moramo si postaviti pitanje koja je namjera pripovjedača kad Helenino podrijetlo smješta u pozadinu Zadra. Za hrvatskoga čitatelja ta činjenica ima snažno izraženo značenje, tj. tu na vidjelo dolaze autostereotipi. Pozadina Zadra za hrvatskoga čitatelja predstavlja kamen, izolaciju, provinciju, krš.⁴⁰ A to je područje obilježeno i posebnim mentalitetom. Helena kao žena kod kuće ima podređenu ulogu. Kalinski to naziva „krškim mentalitetom, koji je obilježen sljedećim pojmovima: patrijarhat, tradicionalizam, katolicizam, konzervativizam, desna pozicija na političkoj sceni i deklarirana ljubav spram domovine, koja dopire od pozitivno nabijenoga nacionalizma do otvorenoga antisrbstva“.⁴¹ Već Todorova i Sundhaussen u svojoj debati o značenju Balkana i njegovoj stereotipizaciji zastupaju tezu da je to područje (prije svega Hrvatska) granica dvaju svjetova.⁴² Hrvatska razdvaja Europu od Balkana, kršćanski od islamskoga svijeta (*antemurale christianitatis*).

Igra s auto- i heterostereotipima posebno dolazi do izražaja u opisu krajolika i gradova. Gstrein spominje posebno hrvatske gradove Vukovar, Split, Dubrovnik i Knin. Ti gradovi u mentalitetu Hrvata igraju važnu ulogu. Najprije se spominje Vukovar. Taj je grad za vrijeme Domovinskoga rata doživio katastrofu i u sjećanju Hrvata ostao zapisan kao *grad heroj*, a u Europi stoji kao mjesto sjećanja na smrt, nesreću i uništenje. Pripovjedač govori o Vukovaru kao „provincijskom gnijezdu“,⁴³ o mjestu koje se čini nebitnim, a igralo je važnu ulogu u povijesti Hrvatske. Time naglašava dvije činjenice. Nije važno gdje se odvija rat – Balkan je oduvijek bio bačva baruta – a s druge strane naglašava trajnu opasnost na Balkanu – ovdje se uvijek ratuje. U izrazitoj suprotnosti pripovjedač govori o Dubrovniku kao „biseru Jadrana“,⁴⁴ koji se još i danas percipira najljepšim hrvatskim gradom. Taj je grad također uništen tijekom Domovinskoga rata, ali njegove prirodne ljepote ostale su očuvane. Pripovjedač govori i o Kninu, a njega naziva „najodurnijim mjestom na cijelome Balkanu“,⁴⁵ zato što su tamo tijekom Domovinskoga rata vođene najveće bitke. Posljednji na repertoaru gradova je Split. Pristup Splitu prije je ironičan nego stereotipan, prije svega kad govori

⁴⁰ Sličnu ideju zastupa Kalinski.

⁴¹ Anna Kalinski, „Zwischen Europa und Balkan“, u: *Gedächtnis-Identität-Differenz: zur kulturellen Konstruktion des südosteuropäischen Raumes und ihrem deutschsprachigen Kontext: Beiträge des gleichnamigen Symposiums in Lovran/Kroatien, 4-7. Oktober 2007*, ur. Wolfgang Müller-Funk – Marijan Bobinac (Tübingen, Basel: Peter Lang, 2008), 236.

⁴² Ovdje ponovno možemo spomenuti Agathu Christie: Mjesto radnje: Izmišljena zemlja „Herzosllovakia“. A njen lankonski opis: „It's one of the Balkan states... Principal rivers, unknown. Principal mountains, also unknown, but fairly numerous. Capital, Ekarest. Population, chiefly brigands. Hobby, assassinating kings and having revolutions.“ Holm Sundhaussen, „Europa balcanica. Der Balkan als historischer Raum Europas“, u: *Geschichte und Gesellschaft* 25 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999), 627.

⁴³ Norbert Gstrein, *Das Handwerk des Tötens* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003), 131–132.

⁴⁴ Ibid, 259. ⁴⁵ Ibid, 285.

o kraljicama ljepote i nogometašima. Najinteresantniji primjer je ipak onaj u kojemu spominje da se u Splitu za malo novaca može dobiti dobra seksualna usluga, nekome napraviti dijete, otići, vratiti se i pretvoriti grad u pepeo i prah.⁴⁶

Možemo si postaviti pitanje zašto Gstrein baš gradovima pripisuje takvo značenje. Jedan od mogućih odgovora leži i u medijima koji su davali takvu sliku o Jugoslaviji, a unutar nje i o Hrvatskoj. No svakako moramo imati na umu da Gstrein koristi stereotipe da bi uputio na brojne kulturne i civilizacijske probleme, a ne da bi se upustio u trivijalizaciju Balkana.

Narativizacija traume ili traumatiziranje narativa?

U suvremenoj književnoj proradi stereotipa o Balkanu na primjeru Gstreinova romana ne može se govoriti o trivijalizaciji kulturne traume u smislu obezvrijeđenja njezinih efekata. Više se čini da distanca pripovjedačke instance nije djelo Gstreinove poetike, već adekvatan način da se posveti razradi mehanizama stereotipizacije s jedne strane, a s druge strane da se jezično približi traumi. „Na rubovima neodređene biti“⁴⁷ – odnosno na granicama jezika koje nam omogućuju da osjetimo traumu, možemo promatrati fenomene poput rata, traume ili njihova utjecaja na individuu u jezičnoj i narativnoj distanci. Trivijalizacija inherentna traumi zapravo je usidrenje narativnoga loma u stereotipu, ona ponovno na temelju identitetarno konstitutivne dimenzije stereotipa svakodnevno perpetuira i reproducira traumu. Trivijalno leži u svakodnevnome iskustvu i samorazumijevanju koje nastaje kroz prodiruću dimenziju stereotipa. Pokušaj narativizacije traume paradoksalno se ispostavlja kao pokušaj distanciranja, koji korelira sa strukturom traume, koja ne može biti spoznata u svojoj neposrednosti.⁴⁸ Tako se na primjeru romana *Die gefrorene Zeit* trauma ispostavila kao strana, jer se ona povlači od vlastitih refleksija i vlastitoga izražaja. Karakteristično za mehanizme narativizacije jest da se uvlače u pripovijedanje Drugoga dakle sudjeluju u traumi, što nas dovodi do pitanja traumatiziranja narativa, koje se sastoji u tome da se u samonaraciji Drugoga isto tako postavlja narativni zastoj.

Književni prikaz jednoga takvog traumatiziranog narativa demonstrira Anna Kim; kroz specifično naratološki postupak reflektira o identitetarno-teorijskim aporijama u pogledu identiteta, naracije i traume.

⁴⁶ Ibid, 288–289.

⁴⁷ Anna Kim, *Die gefrorene Zeit* (Wien: Literaturverlag Droschl, 2008), 131.

⁴⁸ Cathy Caruth, *Trauma. Explorations in Memory* (Johns Hopkins University Press, 1995), 4.

Zamrznuti identitet – doprinos Anne Kim problematici identiteta (Martina Poljak)

Jedno od temeljnih pitanja suvremene austrijske književnosti jest pitanje (ne)mogućnosti pripovijedanja o vlastitome identitetu; zapaža se književna prorada traumatične povijesti i njezinih kolektivnih nacrtu u pogledu na individualnu zahvaćenost i teret neispripovijedive povijesti. Anna Kim (1977), mlada austrijska književnica južnokorejskoga podrijetla, tematizira već u svojem debiju *Die Bilderspur* (Droschl, 2004) tuđinu, stranost i nesigurne, ugrožene identitete. U svojem drugom romanu *Die gefrorene Zeit* (Droschl, 2008) koristi istu nit vodilju na, kako se čini na prvi pogled, banalnoj radnji. Tematizira se potraga mladoga Kosovara za njegovom godinama nestalom ženom Fahrie. Roman počinje prolepsom u kojoj je nestala već pronađena mrtva. Tek retrospektivno se pripovijeda o Luanovoj potrazi za Fahrie i njegovu poznanstvu s radnicom Crvenoga križa (Norom) s kojom kasnije započinje ljubavnu vezu. Glavni lik i ujedno pripovjedačica radnica je Crvenoga križa Nora koja se u drugome licu jednine (ti) obraća Kosovaru Luanu i postaje glasnogovornikom njegova traumatiziranoga unutarnjeg života. Polazeći od naratološko-filozofske analize romana postavlja se pitanje može li se identitet u potpunosti obuhvatiti narativom, uolikoj mjeri može udovoljiti teorija identiteta Paula Ricoeura i u kojemu slučaju likovi kao i ta teorija sama nailaze na svoje granice. U sljedećem koraku će se metodološki nadovezati na postulate istraživanja stereotipa i traume i konačno u pogledu na diskurz o Balkanu pitati o konstrukcijskome odnosu između individualnoga identiteta i stereotipa o Balkanu.

Subjekt književne pripovijesti jest uvijek čisti jezični konstrukt i prema hermeneutičaru Paulu Ricoeuru demonstrira ono što se ni u izvantekstualnoj stvarnosti zapravo ne odvija drugačije, naime razvijanje identiteta kroz pripovijest, kroz pripovijedanje samoga sebe. Pojam narativnoga identiteta koji Ricoeur razvija u svojemu trosvješčanom djelu *Temps et Récit* (1984) i nastavlja u *Soi-même comme un autre* (1992)⁴⁹ konstituira narativni subjekt, čiji život i iskustvo postoje tek ako se (mogu) simbolički konfigurirati u narativ. Posebni aspekt toga poimanja čini vremenska dimenzija koju strukturalisti gotovo u potpunosti zapostavljaju. Pripovijest je naime vidljivost vremena, i to čovjekova vremena i samo unutar aktivne narativizacije vlastitoga života identitet se kao takav može osigurati. Na temelju našega bivanja u svijetu (*In-der-Welt-Sein*) oduvijek smo konfrontirani (pri)povijesću i zbog prolaznosti stvarnosti željni

⁴⁹ S obzirom na to da je izvorni rad pisan na njemačkome jeziku i da autorica teksta ne vlada francuskim, citirala je iz sljedećih njemačkih prijevoda Ricoeurovih djela: Paul Ricoeur, *Zeit und Erzählung: Band II Zeit und literarische Erzählung* (München: Wilhelm Fink Verlag, 1989) i Paul Ricoeur, *Das Selbst als ein Anderer* (München: Wilhelm Fink Verlag, 1990).

fikcije, kako bismo organizirali svoju pripovijest, a time i svoj život.⁵⁰ Gledajući iz te perspektive, fikcija poput *Die gefrorene Zeit* Anne Kim izrazito je autorefleksivna zato što eksplicitno govori o odnosu identiteta i narativa i ujedno ispipava granice svoga govora.

Problematika identiteta u romanu može se promatrati na više razina: s jedne strane na individualnoj razini (Luan, Nora, Fahrie), pri čemu ako promatramo nestalu Fahrie u prvome planu stoje ostaci identiteta (rod, starost, bolest, odjeća, izvještaji svjedoka o slučajnim susretima⁵¹), a ako promatramo mladoga Kosovara Luana, postavlja se pitanje o reflektiranome i punokrvnom identitetu.⁵² S druge strane i kolektivna razina identiteta igra važnu ulogu, jer ona je neodvojivo povezana s individualnim fikcijama. Više od refleksija o vlastitome identitetu u prvome planu zapravo stoji debata o identitetu kao reprezentaciji. Samopercepcija i samorazumijevanje u uzajamnome odnosu prema stranoj percepciji i stranomu razumijevanju vlastitoga sebstva konstituiraju između ostaloga i važne aspekte identiteta. U romanu se polazi za pitanjem kako predmeti i stvari ocrtavaju identitet. Pokazuje se koliko je problematično tumačiti identitet identifikatorima⁵³, kako sugerira roman temeljitim prikazom upitnika *ante-mortem*. Latentno je to popraćeno marksističkom kritikom kapitalističkoga gospodarskog sustava, koji razrađuje fetišističke prakse modernih društava i njihovu ovisnost o stvarima.⁵⁴ No tu kritiku opredmećivanja treba promatrati diferenciranije. S jedne strane treba razlikovati između identiteta i pojma identiteta. Naime redukcija na otisak prsta ili *brand* odjeće nije irelevantna za refleksije o teoriji identiteta, ali za vlastiti identitet nije bezuvjetni *factum* koji konstituira identitet, jer ima tek pragmatičku funkciju i ne prodire u bit iza otiska prsta. S druge strane, povijesno gledano, individua, koja je tek omogućena kroz obrazovanje građanskoga sloja i trajni gospodarski i tehnički napredak od 18. stoljeća, produkt je toga kapitalističkoga sustava. Tek kroz raspolaganje sredstvima može se obrazovati, razviti individualni identitet i istoga obznaniti. Ostaci identiteta, koji tek pomoću predmetnoga bivanja individue mogu biti pronađeni putem upitnika *ante-mortem*, još su jedino što je ostalo od izgubljenoga subjekta. Očita bezvremenost stvari, jer one mogu nadživjeti individuu, jest jedina uporišna točka prilikom potrage za nestalima. Tako ni nije pogrešno što Nora u ispitivanju Luana o Fahrieinim obilježjima identiteta izbjegava

50 Paul Ricoeur, *Zeit und Erzählung: Band II Zeit und literarische Erzählung* (München: Wilhelm Fink Verlag, 1989), 199.

51 Anna Kim, *Die gefrorene Zeit* (Wien: Literaturverlag Droschl, 2008), 14.

52 Wolfhart Pannenberg, „Person und Subjekt“, u: *Identität*, ur. Odo Marquard – Karlheinz Stierle (München: Wilhelm Fink, 1979), 407.

53 Hermann Lübbe, „Identität und Kontingenz“, u: *Identität*, ur. Odo Marquard – Karlheinz Stierle (München: Wilhelm Fink, 1979), 655.

54 *Kulturtheorie*, ur. Wolfgang Müller-Funk (Tübingen und Basel: A Francke Verlag, 2006), 145.

55 Anna Kim, *Die gefrorene Zeit* (Wien: Literaturverlag Droschl, 2008), 17.

prošlo vrijeme.⁵⁵ Najunutarnije, ako se želi, i najvanjskije⁵⁶ postaje identitetom, duša se izvrcē prema van, tako se polazi i od toga da o *duši* možemo razmišljati kao o nečemu zapisanom na tijelu.⁵⁷ Jer, kao što Kim sugerira s obzirom na identitet i naraciju, otkrivanje vlastite povijesti, u kojoj se istovremeno konstruira i identitet, može se sagledati kao performativni čin. Koliko duboko dopire zapisivanje u tijelo, pokazuju ostaci identiteta, *post-mortem* podaci individue. Specifična materijalnost tijela dopušta truplu da postane *individua*⁵⁸, a u dodatnome opredmećivanju mrtvoga pomoću toga bezvremenskog zaposjednika⁵⁹ sudjeluju u besmrtnosti predmetnoga.⁶⁰ No identitet se ponajprije konstruira življenjem, iskustvom i prije svega pripovijedanjem – i kad već mrtvac ne može sudjelovati u svojem narativu, on je ipak sadržan u pričama drugih i time simbolično prisutan; o tome kasnije poblizē. Tjelesnost traumatičnih doživljaja, kako ih doživljava glavni lik Luan gubitkom svoje supruge, nasuprot Ricoeurovoj tezi o narativnome identitetu, jest dimenzija povijesti koja ne može biti ispričana, koja se odupire neposrednosti doživljaja⁶¹ na temelju strukture traume, ponovno se ugravira kao duševna patnja neposredno na tijelo. Norine refleksije o Luanovoj nesposobnosti sjećanja i time artikulacije njegove boli impliciraju takvo tumačenje.⁶² Mozak ovdje stoji kao sinonim za svjesno sjećanje i refleksiju, koja se može reproducirati u pripovijesti, nasuprot čemu nestajanje te prošlosti opominje na dimenziju na kraju jezika ili onkraj jezika.⁶³ Luanova osobna prošlost koja je narativno neposredno povezana s identitetom njegove supruge Fahrie, u mirovanju njezina identiteta postaje za njega traumatična sadašnjost i nemoguća budućnost, koja ga, preneseno preko Nore, dovodi do izgovaranja sljedećega:

Kažeš, nikad se nisam osjećao prisutno, nemam drugog izbora, nego biti prošlost, ja sam prošlost.⁶⁴

Doživljavati svoje vlastito ja isključivo kao prošlo, a pritom u pripovijesti kroz posadašnjivanje prošloga⁶⁵ izgovoriti Ja, bilo čak i Norinim glasom, zato što se Luanova pripovijest odnosno povijest njemu samomu ne objavljuje, tjera na pitanje o dubljoj dimenziji sebstva, onkraj samo diskurzivno odnosno

⁵⁶ Ibid, 14.

⁵⁷ Judith Butler, *Das Unbehagen der Geschlechter* (Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag, 1991), 199.

⁵⁸ Anna Kim, *Die gefrorene Zeit* (Wien: Literaturverlag Droschl, 2008), 14.

⁵⁹ Ibid, 23.

⁶⁰ Hartmut Böhme, *Fetischismus und Kultur. Eine andere Theorie der Moderne* (Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2006), 53–54.

⁶¹ Cathy Caruth, *Trauma. Explorations in Memory* (Johns Hopkins University Press, 1995), 4–8.

⁶² „Prošlo, istisnuto udarcem, osvjećuje se time što nestaje iz mozga.“ Anna Kim, *Die gefrorene Zeit* (Wien: Literaturverlag Droschl, 2008), 24. Prijevod M. P. ⁶³ Anna Kim, *Die gefrorene Zeit* (Wien: Literaturverlag Droschl, 2008), 16.

⁶⁴ Anna Kim, *Die gefrorene Zeit* (Wien: Literaturverlag Droschl, 2008), 21. ⁶⁵ Ibid, 33. Prijevod M. P.

performativno produciranoga individualnog identiteta. Pojam identiteta koji Kim priziva i čini vidljivim u patosu svoga jezika očigledno je tradicionalan. Ona apelira na ljudsko, na nadindividualno, na transcendentalnu dimenziju individue, koja se podrazumijeva pod starim pojmom *bića* koje latentno još neko vrijeme prati društvene znanosti.⁶⁶ Taj moment ljudskoga, transcendencija individue, ne konotira se revitalizacijom staroga esencijalizma, već sredstvom govora – doduše zajedničkoga jezika – kroz mogućnost pripovijesti, u kojoj se individua može obznaničiti *Drugomu*.⁶⁷ Ljudska povijest, ljudsko iskustvo – i kolektivno i individualno – prezentira se samo u okviru narativa, verbalizira se, kako bismo argumentirali s Heideggerom, tek jezikom se počovječuje. U Ricoeurovoj koncepciji identiteta može se promatrati takav moment, pri čemu on upravo na primjeru modernističkih refleksija o gubitku jastva raspravlja o diferencijaciji između *idem*-identiteta i *ipse*-identiteta, između istovjetnosti i sebstva. Prema tomu je *idem*-identitet onaj koji nam kroz reidentifikaciju vlastitoga, najvećih mogućih sličnosti, kontinuiteta i postojanosti u vremenu⁶⁸ sugerira istovjetnost i koji se može usporediti s Heideggerovim pojmom postojećega ili danog (*Vorhanden – bzw. Zuhandensein*). To što je nadalje kod Heideggera percipirano kao bivanje (*Dasein*) kod Ricoeura je sebstvo kao *Jemeinge*.⁶⁹ Postojanost vremena pritom predstavlja ontološku granicu između *idem* i *ipse*. U obostranome odnosu tih obaju aspekata identiteta i njihove pogrešne interpretacije vremenske dimenzije Ricoeur vidi aporije osobnoga identiteta, a moguće rješenje pronalazi u pojmu narativnoga identiteta. Sebstvo ili bolje formulirano znanje o sebi, koje ne mora nužno biti vezano za narativ, je interpretacija; privilegirano mjesto meditacije, pokraj drugih znakova i simbola koji tumače pripovijest, pri čemu se ta meditacija individualno služi i fikcijom i poviješću (historijom)⁷⁰ i konstruira životnu povijest kao fiktivnu povijest ili historijsku fikciju. Problem gubitka identiteta nije gubitak sebstva, već gubitka *idem*-identiteta, izgubljene narativne istovjetnosti sa samim sobom i kontinuiteta. Naznačeni odnos identiteta i naracije u romanu je prenesen na Drugoga. Luanovu istovjetnost, njegov identitetarni kontinuitet u samonaraciji preuzima Nora. U drugome licu jednine ona pronalazi način za tumačenja njegova sebstva i uspostavlja kontinuitet i postojanost u vremenu, kako bi ga održala na životu. Ona tako diferencira eksplicitno između njegova sebstva i njegova smrzanja u vremenu:

⁶⁶ Wolfgang Iser, "Identitätsbegriff und Fiktion", u: *Identität*, ur. Odo Marquard – Karlheinz Stierle (München: Wilhelm Fink, 1979), 725.

⁶⁷ *Kulturtheorie*, ur. Wolfgang Müller-Funk (Tübingen und Basel: A Francke Verlag, 2006), 294.

⁶⁸ Paul Ricoeur, *Das Selbst als ein Anderer* (München: Wilhelm Fink Verlag, 1990), 144.

⁶⁹ Paul Ricoeur, „Narrative Identity“, *Philosophy Today* 35 (Spring 1991): 75.

⁷⁰ *Ibid.*, 73.

(...) ah ne, to nije tvoj život koji se zamrznuo, nego tvoje vrijeme, zamrznuto vrijeme koje se ne broji, ono za koje želiš da konačno prestane, tada ono nestaje, zamrznuto, beskrajno polako.⁷¹

Paradoksalno je upravo da je bivanje identičnim sa samim sobom, stalna reidentifikacija i niveliranje diferencija nastalih kroz vrijeme, odnosno neke vrste *différance*⁷², ta koja uvijek iznova postaje manifestacijom vremena odnosno njezino posadašnjivanje u pripovijesti i koja ne osigurava samo kontinuitet identiteta kao razvoja ili moguće produbljanje u vremenu, već ga i pretpostavlja. Gubitak najvažnijega sugovornika (Fahrie), odnosno konstitutivnoga dijela vlastitoga narativa za Luana postaje i gubitak vlastitoga glasa, koji ponovno u kontinuitetu posredstvom Nore, predstavlja Fahrieinu povijesti, doduše u dvostrukome pomicanju. Ako se promisli da fenomeni poput iskustva, pripovijesti i sjećanja⁷³ nude subjektu simbolički prostor, u kojemu on može egzistirati kao individua, tako se toj nestaloj nudi simbolična egzistencija kroz pripovijest i sjećanje njezina supruga, koji kroz to preuzima na neko vrijeme njezin identitet, kako bi je u toj neizvjesnoj situaciji održao na životu. U podvostručenju perspektive u romanu se rekonstruira Fahriein fiktivni bijeg, tj. Nora pripovijeda – preuzimajući Luanov identitet kroz ti-perspektivu – iz osobne pripovjedačke perspektive o Fahrienu bijegu. Ipak, identitet se čini kao nešto što se gubi smrću subjekta, zato što je mrtvacu svejedno bio pronađen njegov identitet ili ne.⁷⁴ Identitet je istovremeno individualni konstrukt i kolektivni konstrukt živih, u svijetu bivajućih⁷⁵, čiji identitet nestaje smrću i još uvijek igra ulogu samo za one koji pripovijedaju, odnosno konstruiraju. No što se pak događa s onima koji su ostali, pripovijedajućima, kvazizaposjednutima stranim identitetom? U kolikoj se mjeri može održavati situacija, u kojoj se susreću i narativ i naracija, no ne i vlastito iskustvo i time popraćena refleksija? Koliko dugo mogu mrtvi biti nošeni našim pripovijestima, prije no što umrte naše pripovijesti? S izuzetkom *ante-mortem*-upitnika, u kojemu Luan pripovijeda o Fahrie u prvome licu jednine, ostatak romana je, kao što je već spomenuto, pokazan iz Norine perspektive, koja se obraća Luanu (ti-perspektiva).

⁷¹ Anna Kim, *Die gefrorene Zeit* (Wien: Literaturverlag Droschl, 2008), 23. Prijevod M. P.

⁷² Jacques Derrida, „Die différance“, u: *Postmoderne und Dekonstruktion. Texte französischer Philosophen der Gegenwart*, ur. Peter Engelmann (Stuttgart: Philipp Reclam jun, 1990), 76–113.

⁷³ *Kulturtheorie*, ur. Wolfgang Müller-Funk (Tübingen und Basel: A Francke Verlag, 2006), 294.

⁷⁴ Anna Kim, *Die gefrorene Zeit* (Wien: Literaturverlag Droschl, 2008), 14.

⁷⁵ Martin Heidegger, *Sein und Zeit* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1960), 52–62.

⁷⁶ Wolfhart Pannenberg, „Person und Subjekt“, u: *Identität*, ur. Odo Marquard – Karlheinz Stierle (München: Wilhelm Fink, 1979), 407.

⁷⁷ *Kulturtheorie*, ur. Wolfgang Müller-Funk (Tübingen und Basel: A Francke Verlag, 2006), 294. Fink, 1979), 407.

Prvo lice jednine je, naratološki gledano, predviđeno za punokrvni subjekt i njegove refleksije⁷⁶, dok ti-perspektiva znači preuzimanje drugoga identiteta. Naravno, ako se uzme u obzir da se individua simbolički vidljivo manifestira⁷⁷ tek kada ona sama proživljava, pripovijeda i kada se prisjeća. Koja vrsta identiteta preostaje onomu koji se ne izjašnjava? Naratološki postupak autorice jest *zamrznuto vrijeme* u romanu prikazati rascjepkanom fokalizacijom, tako što postavlja Noru kao pripovjedačicu, odnosno govorećega fokalizatora, dok Luan ostaje tek djelujući fokalizator bez sposobnosti da uspostavi svoj vlastiti narativ. Pokušaj davanja smisla proizlazi iz perspektive pripovjedačice, koja na tome putu pak preuzima identitet onoga nasuprot sebe, što nju, isto kao i njega u vezi s njegovom nestalom suprugom, dovodi do mirovanja vlastitoga narativa, do privremenoga gubitka vlastitoga i preuzimanja supstitucionalnoga identiteta, koji površno gledano osigurava daljnje bivanje osobe, ali sve što ta osobi čini kao subjekt strašno ograničava.

Luanov je identitet dakle supstitucionalan. Identitet, koji predstavlja surogat uobičajenom, jer nije svakomu aspektu identiteta zagarantiran opstanak. Ratom ili drugim događajima izazvane traume prouzrokuju takve supstitucionalne identitete, jer traume predstavljaju lom u identitarnomu kontinuitetu, baš kao što to predstavlja rat na kolektivnoj razini. Upravo iskustvo kontingencije jedan je od najvažnijih aspekata u odnosu na traumu, na nemogućnosti sjećanja ili verbaliziranja traume, čije bi prevladavanje dovelo do restauracije punopravnoga identiteta, jer identitet u čežnji za jedinstvom⁷⁸ može biti shvaćen kao kompenzativ za kontingenciju.⁷⁹ Nadalje se *zamrznuto vrijeme* odnosi na *zamrznuti identitet*, na gubitak reidentifikacije, jer samo ljudske individue posjeduju osjećaj za vrijeme i grade svoju egzistenciju, koherentnost i kontinuitet⁸⁰ na tome vremenu i sposobnosti za pripovijedanje i sjećanje. Percepcija vremena uspijeva samo kroz samosvjesnu individuu, biće s identitetom, i samo tijekom vremena i kroz posadašnjivanje vremena u pripovijesti može se konstruirati takav identitet.⁸¹ Naznačena ambivalentnost zamrznutosti identiteta je pak sljedeća: s jedne strane zamrznutost je uvijek konstitutivna za identitet; naime u samo-jednakosti, u identičnosti, u postojanosti vremena⁸², koje čuva koherenciju individue, s druge se strane treba pitati do koje mjere može ići to zamrzivanje, sve dok individualno ne crpi

⁷⁸ Wolfgang Iser, "Identitätsbegriff und Fiktion", u: *Identität*, ur. Odo Marquard – Karlheinz Stierle (München: Wilhelm Fink, 1979), 727.

⁷⁹ Niklas Luhmann, "Identitätsgebrauch in selbstsubstitutiven Ordnungen, besonders Gesellschaften", u: *Identität*, ur. Odo Marquard – Karlheinz Stierle (München: Wilhelm Fink, 1979), 322.

⁸⁰ *Kulturtheorie*, ur. Wolfgang Müller-Funk (Tübingen und Basel: A Francke Verlag, 2006), 294. V. također: Ernst Mach, *Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum Psychischen* (Darmstadt: Neudruck der 9. Auflage von 1922, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985), 3.

⁸¹ *Kulturtheorie*, ur. Wolfgang Müller-Funk (Tübingen und Basel: A Francke Verlag, 2006), 294.

⁸² Paul Ricoeur, *Das Selbst als ein Anderer* (München: Wilhelm Fink Verlag, 1990), 144.

samo iz kulturnoga inventara (stereotipa) za svoju kreaciju identiteta nego kroz nju bude iscrpljeno i više ne omogućuje subjektivni moment. Trenutak iritacije proizašao iz vlastita identiteta konstruiranoga od strane Drugoga osjetljiva je dimenzija koja nastaje upravo integracijom kontingentnih doživljaja posredstvom Drugoga. Tekst problematizira pitanje da li je kontingencije uopće moguće integrirati u identitet, a ako jest, na koji način dopuštaju inkorporaciju narativa. Gotovo svaki tradicionalni model pripovijedanja je teleološki, s time ujedno opterećuje identitet teleološkim modelom; a svaki pak ne-teleološki razvoj, svako kontingentno iskustvo postaje s time, ako već podnošljivo, vrlo osjetljivo glede konstitucije identiteta. Silom se proizvodi smisao i na taj se način čak i fenomenu poput rata pripisuje smisao. Ricoeurova je filozofija narativnosti u svojoj integraciji kontingencije u toj mjeri problematična što u svojoj sintezi heterogenoga⁸³ kontingentnost uzdiže na razinu nužnosti, pa tako i ekstreman događaj poput rata, koji se na individui manifestira u obliku traume, u nužnosti pripovijesti prisiljuje na pripisivanje smisla onomu što je lišeno ljudskoga smisla odnosno na verbalizaciju nemogućega. Iako se u njegovoj teoriji narativnosti problematiziraju književne i povijesne pripovijesti, zaobilazi se postmoderno iskustvo identiteta i postmoderni promišljanja pojma identiteta. Pomirljiv ton koji koncept narativnoga identiteta implicitno zauzima ostavlja pitanje o adekvatnome pripovijedanju ili nepripovijedanju trauma otvorenim. Naime uslijed gubitka ili neizvjesnosti glede egzistencije vlastite partnerice ili nekoga drugog člana obitelji rat ne može zauzeti smisao. Je li otpor pripovijedanju i narativizaciji traume paradoksalno rješenje želje da se ne zaboravi?⁸⁴ Kritika upućena narativnoj teoriji koja nužno zauzima dekonstruktivni karakter upravo leži u integraciji traume u teorijska promišljanja i uporabu psihoanalitičkih pristupa interpretaciji, koji se čine legitimnima u odnosu na fenomen traume. Onaj za pripovijest konstitutivni Drugi iz psihoanalitičke je perspektive pounutreni objekt. Upravo bazična melankolična struktura, koja se ispostavlja konstitutivnom kako za individualne tako i kolektivne identitete, ovdje je izrazito izražena. Tako ne bi bilo pogrešno sada posvetiti se Freudovu tekstu *Trauer und Melancholie* (1917), koji melankoliju definira kao bolnu oneraspoloženost, gubitak interesa za vanjski svijet, nestanak sposobnosti voljenja, inhibiranje svakoga rada i degradaciju sebstva⁸⁵; no za razliku od tuge nije nužno vezana za realni gubitak objekta. Odvraćanjem libida od izgubljenoga objekta za vrijeme melankolije ne dolazi do prijenosa, već do povlačenja

⁸³ Ibid, 182. ⁸⁴ Za razliku od većine teoretičara pamćenja, koji se bave aporijama kolektivnoga pamćenja, proizašlima iz Holocausta, Lyotard pledira za očuvanje prošlosti na društvenoj razini posredstvom traume, kako bi se zapisom popraćen zaborav spriječilo. No u kojoj mjeri kolektivno pamćenje može ostati traumatizirano odvojeno od sudbine pojedinca ili se pritom upušta u bezizlazni, zamrznuti identitet na temelju kulturne traume ostaje otvoreno. Usp. Aleida Assman, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses* (München: C.H. Beck Verlag, 2009), 262.

⁸⁵ Sigmund Freud, *Das Ich und das Es. Metapsychologische Schriften* (Frankfurt/Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2009), 174.

u narcistički ego. Ego se pritom identificira s izgubljenim objektom i ujedno gubi samoga sebe. Neizvjesna situacija, nastala nestankom Fahrie, trenutak je inicijacije za Luanovu melankoliju u kojoj je izgubljena partnerica pounutrena. Prema Freudu melankoličar se ujedno odlikuje i odnosom ljubavi i mržnje prema pounutrenomu objektu, koji iz prvotnoga predbacivanja krivnje objektu u konačnici rezultira predbacivanjem samomu sebi i u najgoremu slučaju završava suicidom. Zamjerke protiv Fahrie, protiv njezina zaposjedanja Luana ekspliciraju ujedno i time popraćen gubitak ega.⁸⁶ Iz feminističke odnosno *gender*-teorijske perspektive postavlja se pitanje zašto je upravo nestala žena i zašto je ugrožen identitet muški identitet, koji tada narativno biva zamijenjen ženskim glasom. Kim ne propušta ukazati na čvrstu ukorijenjenost Kosovara u njegovu patrijarhalnu kulturu. Činjenica da je taj patrijarhat oduvijek obilježen i poduprt jakom ženskom ulogom u pozadini Luanovu krizu identiteta prebacuje na polikauzalnu razinu; pritom se patrijarhat u dekonstrukciji – u tekstu eksplicitno prikazan suicidom Kosovara – ispostavlja kao presudno obilježje identiteta. Naime čak i pokušaj redefinicije s pomoću novoga ljubavnog odnosa s Norom ne uspijeva jer brak, prekinut kontingentnim događajem, ostaje (narativno) nedovršen i traumatiziranoga za sve ostale ostavlja *zamrznutim*. Ženski lik, jedini glas sposoban uspostaviti naraciju ovdje ne fungira tradicionalno u smislu mita o sveujedinjujućem ženskom koje spašava maskulino konotiranu kulturu u propadanju. No Luanova je pozicija, do Fahrieina gubitka, tranzicijska. Na metanarativnoj razini Luan ne simbolizira samo propadajući patrijarhat – koji usputno ni u kojemu slučaju nije univerzalan – nego i Balkan kao tranzicijsko mjesto između Istoka i Zapada, između orijentalne imanencije i europske transcendencije. Luanovo narativiranje samoga sebe posredstvom Nore, koje se ponovnim stupanjem na balkanski prostor počinje orijentalizirati, obilježeno je apsurdom i bajkovitim.⁸⁷ No ono se ne može interpretirati kao regresivno, već kao pokušaj reintegracije u jezik, u bivanje subjektom. Tako ujedno predstavlja i ponovno posezanje za vlastitom tradicijom i kulturom, u kojemu ugroženi individualni identitet biva supstituiran kulturno raspoloživim modelom naracije. Spomenuta reintegracija u jezik za Luana znači i nužno neuspjelu reintegraciju Drugoga, Fahrie, koja nije umrla kako se pristaje⁸⁸ i kojoj je u alternativnoj priči naslova *Kako je trebalo biti* poklonjena mirna smrt u dubokoj starosti. Želja za teleologijom,

86 „Sama je bila kriva što su je oveli, to je što ti misliš i što si odmah nakon njezinog uhićenja mislio, iako to ne izgovaraš, iako to nikada ne bi izustio (...). Nisi joj bio bitan. Nije mislila na tebe, samo na sebe, na svoj cilj. (...) i ti počinješ mrziti. Mrziš je zbog njene tvrdoglavosti, njene bezobzirnosti, njenog egoizma (...) i mrziš je jer je učinila da nestaneš, a da te nije pitala, i želiš je još jednom vidjeti, samo još jednom, da joj kažeš zbogom, da joj kažeš da nisi zaslužio sedam godina nestajati.“ Anna Kim, *Die gefrorene Zeit* (Wien: Literaturverlag Droschl, 2008), 45. Prijevod M. P.

87 „(...) čemu ne mogu vjerovati jer izmišljaš priče, pripovijedaš bajke, čim otvoriš usta. Slijediš li pritom tradiciju svoje domovine, koristiš li apsurd i bajkovito, braniš li vile i djevice u ormarima, kako bi postao razumljiviji, ili za tebe ne postoji riječ realističan, nije li za tebe stvorena, ili si je nakon prijezirnog pogleda izbacio iz svojih misli?“ *Ibid.*, 92–93. Prijevod M. P.

88 *Ibid.*, 132. **89** *Ibid.*, 139.

za vremenima (adekvatnoga) početka i kraja⁸⁹ naposljetku rezultira odustajanjem od samoga sebe, u smrtonosnoj subverziji teleoloških narativa. Čak i prekid neizvjesnosti, potaknut identifikacijom ostataka mrtve žene, ne dovodi do ponovnoga preuzimanja vlastite naracije i s time vlastitoga identiteta. Suicid paradoksalno postaje zadnjim voljnim postupkom individue koja više ne raspolaže sama sobom, zadnjom radnjom subjekta, narativnim dodjeljivanjem smisla pomoću kraja, probijanjem *zamrznutoga vremena*. Strana naracija traumatiziranoga usporediva je sa suvremenim diskurzom o Balkanu; nije irelevantno istaknuti da se Balkan o svojoj teoretizaciji i pokušaju definicije svoje biti ne izjašnjava samostalno. Teoretičari Balkana Wolff, Todorova i Sundhaussen su kao i Nora *outsideri* koji se iz gotovo identične perspektive približavaju identitetu Balkana. Propada li pritom pokušaj verbalizacije ratne traume posredstvom Drugoga jer oduvijek obitava onkraj izrecivoga ili se ipak može indirektno izraziti? Je li stereotipizacija dakle inskribiranje određenih poluistina u memoriju, ipak konstitutivni dio identiteta, koji bi osobito na kolektivnoj razini bez takvoga instituiranja predstavljao prekrhku, efemernu tvorevinu? Narativni identitet, autonaracija povijesnih zajednica crpi se iz povijesnoga narativa, čiji nestanak u lomu kontinuiteta (rat) ne destruiira samo kolektivne modele identiteta, već i individualnu naraciju, koja se ispostavlja kao ugrožena⁹⁰, prepušta samoj sebi. Možemo li se složiti s Todorovom i govoriti o auto- i heterokonstruktu Balkana? Je li možda prostor *sui generis* Balkana možda prostor traume? Nastaje li taj perzistentan „frame“⁹¹ u svojoj koherenciji zahvaljujući traumi? Nadalje se postavlja pitanje kako se takav konstrukt poput Balkana uopće može dekonstruirati ako njegov identitet proizlazi iz s jedne strane izrazito melankolične strukture, a s druge strane jasno daje naslutiti simptome traume, odnosno kulturne traume. Supstitucionalni identitet, kakav je za Luana karakterističan, proizvod je stereotipa, kolektivnih predložaka identiteta; on postaje presudnim obilježjem za Kosovara. Je li taj primjenjiv i na Balkan kao prostor zamrzivanja, u kojemu se stereotipizacija pooštreno infiltrira u *zamrznuto vrijeme* individue? Zamrznuti Balkan konstituira se u povijesno-traumatskoj dimenziji stereotipa. Taj stereotip biva petrificiran posredstvom konvergencije između individualno traumatiziranoga narativa i traumatične povijesti. Aporija konstitucije identiteta balkanskoga prostora je sljedeća: traumatizacija individualnoga narativa nameće pripomoć postojećih narativnih rješenja, koja subjektu nude narativno utočište; no to je i samo u svojoj povijesnoj dimenziji traumatske naravi. Zamrznuti je Balkan, drukčije nego na individualnoj razini na primjeru Luana, tvorevina obilježena isključivo kontinuitetom i istovjetnošću sa samim sobom, čija postojanost u vremenu dokida diferenciju, proizvedenu

⁹⁰ Judith Butler, *Raster des Krieges. Warum wir nicht jedes Leid beklagen* (Frankfurt/New York: Campus Verlag, 2009), 9–39.

⁹¹ Maria Todorova, „Der Balkan als Analysekatgorie: Grenzen, Raum, Zeit“, u: *Geschichte und Gesellschaft* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002), 2.

protjecanjem vremena, i subvertira svaki potencijal za promjenu. Što se tiče imaginarne zajednice⁹², može se govoriti o kolektivnome subjektu, no ne i o sebstvu u Ricoeuurovu smislu. No individua, za koju se ne može postulirati ikakav esencijalizam, s jedne strane svojim stupanjem u jezik i s druge strane svojom možda prvom nijemošću proizašlom upravo iz traume doseže jednu dimenziju izvan diskurzivnoga; ontološku dimenziju koja se na neobičan način približava Ricoeuurovu poimanju sebstva. S obzirom na to da se to Ja manifestira uvijek samo u interpretaciji, traumatična dimenzija mora se inkorporirati u njegovu konstituciju identiteta – pa iako za sada samo posredstvom interpretacije Drugoga, koji to Ja traumatiziranoga reflektira. Narativizacija traume, barem u književnome prikazu Anne Kim, moguća je jedino zahvaljujući Drugomu. Izazov tome Ja postavlja se u integraciji tuđih refleksija kao polazišne točke za reintegraciju vlastitoga punokrvnog identiteta.

Zaključak

Analiza obaju djela pokazuje problematičnu narativnu (re)integraciju traumatiziranoga subjekta, odnosno neophodnost narativne konstitucije identiteta. U analizi stereotipa u Gstreinovu *Das Handwerk des Tötens* pomoću imagoloških i identitetarno-teorijskih postulata u vezi s diskurzom o Balkanu, stereotip o Balkanu pokazuje se na temelju povijesne traume zapisane u tome stereotipu s jedne strane identitetarno-teorijski kao pojačano konstitutivnim za kolektivne i individualne identitete toga imaginarnog prostora, a s druge strane upravo zbog toga u povijesnoj razradi, odnosno proradi izrazito problematičan. Heterostereotipna pripisivanja identitetu, kao što je prikazano na primjeru Helene u Gstreinovu romanu, označuju se indirektno dotaknuta traumatiziranom historijom i traumatiziraju njezin narativ i njezin identitet. Književna prorada identiteta s obje strane obilježena je naratološkom distancom, koja istovremeno predstavlja epistemološki usmjeren pokušaj distanciranja, pri čemu, paradoksalno, udaljavanja pomažu vjerodostojnijemu prikazu problematike. Taj pokušaj distanciranja kod Gstreina nalazi se u narativnoj strategiji poliperspektivizma, koji se može ocijeniti kao njegov doprinos diskusiji o paradoksalnim identitetima. Narativna strategija distanciranja Anne Kim je nasuprot tomu primorana na perspektiviranje sebstva kroz Drugoga (u ti-perspektivi). Istovremeno ona demonstrira granice narativne teorije Paula Ricoeura, čija teorijska promišljanja upućuju na narativnu teoriju kulture, no ne uključuju kulturnu i povijesnu traumu u narativiranje sebstva. U modifikaciji njegove teorije, koja ne zaobilazi narativ, nego ga prepušta Drugomu,

⁹² Usp. Benedict Anderson, *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1991). U istraživanjima nacionalizma Andersona nacija se poima kao imaginarna zajednica. Ta teza primjenjiva je na sve veće zajednice.

uspostavlja se provizorno rješenje aporijskoga odnosa identiteta, narativa i traume, čije mjesto podliježe trajnoj krhkosti (subjekta) na granicama jezika.

Traumatska povijest sadržana u stereotipu s jedne strane i čovjeku kao socijalnomu i simboličkom biću inherentna potreba za narativizacijom s druge strane vode od pokušaja narativizacije traume do traumatizacije vlastitoga narativa. To traumatiziranje narativa omogućuje, međuovisno, petrifikaciju stereotipa i zamrzivanje Balkana. Osobna trauma podupire se pritom kolektivnom traumom i uvijek iznova relativizira. Zamrznuće Balkana stoga uzrokovano je stoga traumom i stereotipima, koji tu traumu narativno instituiraju. Narativno utočište subjekta, koje se u obliku tradicionalnih i kulturno instituiranih narativa ispostavlja neadekvatnim za razradu traume, postaje zapravo (simbolički) smrtnom presudom. Ujedno se traumatizirani pokušaji narativizacije subjekta tumače kao poticaj za ponovno pisanje strukturalno najproblematičnijega narativa, onoga povijesnoga.

Literatura

- Anderson, Benedict. *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (revised and extended edition). London: Verso, 1991.
- Assman, Aleida. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: C.H. Beck Verlag, 2009.
- Böhme, Hartmut. *Fetischismus und Kultur. Eine andere Theorie der Moderne*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2006.
- Butler, Judith. *Das Unbehagen der Geschlechter*. Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag, 1991.
- Butler, Judith. *Raster des Krieges. Warum wir nicht jedes Leid beklagen*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 2009.
- Caruth, Cathy. *Trauma. Explorations in Memory*. Johns Hopkins University Press, 1995.
- Derrida, Jacques. „Die differance“. U: *Postmoderne und Dekonstruktion. Texte französischer Philosophen der Gegenwart*, ur. Peter Engelmann, 76–114. Stuttgart: Philipp Reclam jun, 1990.
- Dukić, Davor et al. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
- Freud, Sigmund. *Das Ich und das Es. Metapsychologische Schriften*. Frankfurt/Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2009.
- Gstrein, Norbert. *Das Handwerk des Tötens*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003.
- Gstrein, Norbert. *Zanat ubijanja*. Zagreb: Fraktura, 2007.
- Hatschikjan, Magarditsch. „Was macht Südeuropa aus?“. U: *Südosteuropa. Gesellsc-*

haft, *Politik, Wirtschaft, Kultur. Ein Handbuch*, ur. Magarditsch Hatschikjan – Stefan Troebst. München: Verlag C. H. Beck, 1999.

Heidegger, Martin. *Sein und Zeit*. Tübingen: 9. unveränderte Auflage, Max Niemeyer Verlag, 1960.

Iser, Wolfgang. „Identitätsbegriff und Fiktion“. U: *Identität*, ur. Odo Marquard – Karlheinz Stierle. München: Wilhelm Fink (Poetik und Hermeneutik 8), 1979.

Kalinski, Alma. „Zwischen Europa und Balkan“. U: *Gedächtnis-Identität-Differenz: zur kulturellen Konstruktion des südosteuropäischen Raumes und ihrem deutschsprachigen Kontext: Beiträge des gleichnamigen Symposiums in Lovran/Kroatien, 4–7. Oktober 2007*, ur. Wolfgang Müller-Funk–Marijan Bobinac. Tübingen, Basel: Peter Lang, 2008.

Kim, Anna. *Die gefrorene Zeit*. Wien: Literaturverlag Droschl, 2008.

Luhmann, Niklas. „Identitätsgebrauch in selbstsubstitutiven Ordnungen, besonders Gesellschaften“. U: *Identität*, ur. Odo Marquard – Karlheinz Stierle. München: Wilhelm Fink (Poetik und Hermeneutik 8), 1979.

Lübbe, Hermann. „Identität und Kontingenz“. U: *Identität*, ur. Odo Marquard – Karlheinz Stierle. München: Wilhelm Fink (Poetik und Hermeneutik 8), 1979.

Mach, Ernst. *Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum Psychischen*. Darmstadt: Neudruck der 9. Auflage von 1922, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985.

Mazower, Mark. *Balkan: kratka povijest*. Zagreb: Srednja Europa, 2003.

Müller-Funk, Wolfgang. „Kritische Theorie als Kulturtheorie: Dialektik der Aufklärung und Pariser Passagen“. U: *Kulturtheorie*, ur. Wolfgang Müller-Funk. Tübingen und Basel: A Francke Verlag, 2006.

Müller-Funk, Wolfgang. „Zur Narrativität von Kulturen: Paul Ricoeurs Zeit und Erzählung“. U: *Kulturtheorie*, ur. Wolfgang Müller-Funk. Tübingen und Basel: A Francke Verlag, 2006.

Oraić-Tolić, Dubravka–Kulcsár Szabó, Ernő (ur.). *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*. Zagreb: FF Press, 2006.

Oraić-Tolić, Dubravka. *Männliche Moderne und weibliche Postmoderne. Geburt der virtuellen Kultur*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008.

Pannenberg, Wolfhart. „Person und Subjekt“. U: *Identität*, ur. Odo Marquard–Karlheinz Stierle. München: Wilhelm Fink (Poetik und Hermeneutik 8), 1979.

Previšić-Mongelli, Boris. „Literarische Aus- und Eingrenzung des Balkans: Interkulturalität zwischen vermeintlicher Faktizität und Diskursivität“. U: *Interkulturalität zwischen Provokation und Usurpation*, ur. Georg Mein. München: Fink, 2009.

Radisch, Iris. *Die Zeit*. 22. Dezember 2003.

Ricoeur, Paul. *Zeit und Erzählung: Band II Zeit und literarische Erzählung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1989.

- Ricoeur, Paul. *Das Selbst als ein Anderer*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1990.
- Ricoeur, Paul. *Narrative Identity*. U: *Philosophy Today* (Spring 1991, Volume 35, Issue 1), 73–81. DePaul University.
- Sundhaussen, Holm. „Europa balcanica. Der Balkan als historischer Raum Europas“. U: *Geschichte und Gesellschaft* 25. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999.
- Sundhaussen, Holm. „Der Balkan: Ein Plädoyer für Differenz“. U: *Geschichte und Gesellschaft*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.
- Todorova, Maria. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX. vek, 1999.
- Todorova, Maria. „Der Balkan als Analysekategorie: Grenzen, Raum, Zeit“. U: *Geschichte und Gesellschaft*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.
- Whitebrook, Maureen. *Identity, Narrative and Politics*. London and New York: Routledge, 2001.